

Het transparante lichaam

Medische visualisering in media en cultuur

José van Dijck

**Amsterdam (Amsterdam University Press)
2001, 191 blz., € 21**

Medische programma's sieren dagelijks de Nederlandse televisie. Welke beelden we te zien krijgen, is afhankelijk van programmamakers, medici, de kwaliteit en mogelijkheden van beeldtechnologieën en vooral de publieke waardering daarvan. Als een beeld weerzin oproept – omdat het onesthetisch, onethisch of onbegrijpelijk is – gaat de consument zappen. Schoonheid, zuiverheid en spektakel zijn nodig om medische verbeeldingen in de media aantrekkelijk te maken. Verbeeldingen zijn echter niet onschuldig. De esthetiek van beelden bepaalt de normen van de kijker. Een endoscopische prostaatoperatie kan er op televisie zo aantrekkelijk uitzien dat de tolerantie van het publiek voor een dergelijke ingreep toeneemt. Een operatieve scheiding van een aaneengegroeide tweeling kan zoveel spektakelwaarde hebben, dat dit de ingreep legitimeert. Kritische vragen over hoe lichamen, gezondheid, ziekte en handicaps worden verbeeld, en kunnen daardoor achterwege blijven.

Wie is eigenlijk verantwoordelijk voor de medische verbeeldingen van lichamen in de media? Welke belangen zijn verbonden met deze verbeeldingen? Wat is het effect van de verbeeldingen op onze normen en waarden? Deze vragen vormen de rode draad in *Het transparante lichaam. Medische visualisering in media en cultuur* van José van Dijck. De auteur gaat expliciet in op de ethische vragen die nieu-

we medische beeldvormingen van mannelijke en vrouwelijke lichamen oproepen. Zelf wil zij niet oordelen over de beelden. De cultuurwetenschapper is geen scheidsrechter, aldus Van Dijck. Maar waarom zou de kijker dan wel oordelen?

Van Dijck opent haar boek met de *Transparante Man*, een menselijk skelet opgevuld met namaakorganen dat in 1911 in het Duitse Hygiëne Museum in Dresden werd tentoongesteld. De *Transparante Man* vormde een perfecte belichaming van de idealen van de toenmalige hygiënebeweging: kracht, schoonheid en zuiverheid gekoppeld aan transparantie. Replica's van de *Transparante Man* en later ook van de *Transparante Vrouw* doken overal ter wereld op. Ook in onze tijd gelden ze als inzichtelijke modellen van de menselijke anatomie.

Het ideaal van het transparante lichaam is niet nieuw. Al vanaf de vroege Renaissance kijken artsen in lichamen om op die manier kennis over ziekten en afwijkingen op te doen. In de twintigste eeuw heeft het ideaal van transparantie een krachtige impuls gekregen, onder andere door het groeiende verlangen naar maakbaarheid en lichamelijke perfectionering. Ook de opmars van medische visualiseringstechnieken als echoscopie, endoscopie, positron emission photography (PET) en elektronenmicroscopie hebben daartoe bijgedragen.

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw toont het lichaam zich doorzichtiger dan ooit tevoren. Elk haarvaatje, zenuwuiteinde, of bloedpropje kan in beeld gebracht worden. Zeer graf-

fineerd komt dit tot uitdrukking in de Visible Male en Visible Female, een soort digitale replica's van de Transparante Man en Vrouw die enkele jaren geleden in Amerika werden geproduceerd en op het internet te bezichtigen zijn. De Visible Humans kwamen tot stand door de kadavers van een man en een vrouw van buitenaf te scannen met behulp van MRI (een techniek die dwars door huid en botten heen de binnenzijde van het lichaam fotografeert) en CT (een techniek die dwarsdoorsneden van het lichaam produceert). Vervolgens zijn de kadavers in flinterdunne plakjes gezaagd die elk weer gefotografeerd zijn. De combinatie van data levert een ongelimiteerd aantal driedimensionale beelden van hun lichamen op.

Als een cultureel chirurg ontleedt Van Dijck de verschillende normatieve dimensies die op voor- en achtergrond van het Visible Human Project aanwezig zijn. De Visible Male en Female passen net als de Transparante Man en Vrouw in een eeuwenoude traditie van kadaverontleding. In de anatomische dissectie komen driedimensionale beelden van het lichaam tot stand. Met deze beelden beogen de makers een objectieve en precieze weergave van het werkelijke lichaam te geven. De suggestie van de Visible Male en Female is dat hun lichamen ongemedieerd zijn, onbemiddeld door de hand van de anatoom of de pen van de tekenaar. De computersimulaties zouden bijna gelijk zijn aan de echte lichamen. Van Dijck brengt hier tegen in dat zonder kennis van en ervaring met het anatomische lichaam de beelden nauwelijks meerwaarde hebben: je moet het lichaam al kennen, wil je in de computersimulaties anatomische structuren herkennen. De Visible Male en Female zijn daarom hooguit complementair aan het traditionele ontleedpracticum.

Een andere belangrijke subtekst bij de Visible Male en Female is de herkomst van de kadavers. De digitale man en vrouw moeten het doorsnee levende lichaam van de tegenwoordige man en vrouw vertegenwoordigen. Wie die doorsneeman of -vrouw zijn, wordt bepaald door de in de geneeskunde en cultuur bestaande voorkeur voor bepaalde stoffelijke overschotten. Traditioneel

hebben anatomen graag misdadigers. Hun kadavers zijn representatief voor het levende lichaam, omdat ze gaaf en gezond zijn geweest tot aan het moment van de dood. Hun identiteit is niet bekend – wat de wetenschappelijkheid ten goede komt –, maar tegelijkertijd relatief makkelijk te herleiden – wat het spektakel van de anatomische theaters bevordert. Het hedendaagse virtuele anatomisch theater kent dezelfde ingrediënten. Het vinden van een kadaver dat representatief kon worden geacht voor het doorsnee levende mannelijke lichaam kostte twee jaar. Het model moest behalve gaaf en 'gezond' ook niet te zwaar, te oud, of te breed zijn. De doorsnee man werd gevonden in een ter dood veroordeelde misdadiger, wiens identiteit niet werd prijsgegeven, maar binnen de kortste keren door journalisten werd achterhaald. Hoewel hij één testikel miste, wordt hij als compleet en representatief gepresenteerd. Dit geldt niet voor de Visible Female, een aan een hartstilstand overleden 59-jarige huisvrouw uit Maryland. Vrouwelijke kadavers dienen in de anatomie vooral ter bestudering van de voortplantingsorganen en -functies. Een vrouw in de menopauze is in die zin niet representatief. Genderspecifieke eigenschappen van *levende* mannen en vrouwen worden dus op de virtuele kadavers geprojecteerd, aldus Van Dijck.

Een laatste normatieve ondertiteling bij de Visible Male en Female is het publieke spektakel. Het project werd voor een breed publiek interessant door de inbreng van narratieve elementen. Journalisten en kunstenaars creëerden met behulp van de gegevens die zij wisten te achterhalen over de terdoodveroordeelde eigen verhalen en beelden over de Visible Male. Een veel gebruikt narratief is de reis door het lichaam, waarbij het lichaam van binnen uit wordt geëxploreerd. De idee van *body voyage* komt tegemoet aan collectieve verlangens en fantasieën. Tegelijkertijd zijn de medische beeldvormende technologieën de basis voor het ontwikkelen van die fantasie: met de computer kunnen we door de Visible Male en Female reizen. Die fantasie wordt ook door andere beeldvormende technieken gestimuleerd. Via televisie en endoscoop nemen we een kijkje in de

longen, maag of buikholte van patiënten, en via de echoscoop kruipen we in de baarmoeder om de bewegingen van de reusachtige foetus te bestuderen.

Van Dijck ontleedt nauwkeurig de normativiteit die aanwezig is in het project van de *Visible Male en Female*, en laat zien dat het project tot prangende ethische vragen leidt ten aanzien van anonimiteit, openbaarheid en representativiteit. Op vergelijkbare wijze ontleedt ze de praktijken van de operatiefilm (met name de operatieve scheiding van aaneengegroeide tweelingen), de anatomiekunst van de Duitse kunstenaar/anatoom Von Hagens, de endoscopie, de echoscopie van de foetus en de röntgenfotografie. Al deze medische visualiseringen worden geregeerd door het ideaal van het transparantie en maakbaarheid. Door de normatieve, culturele en historische achtergrond te schetsen hoopt Van Dijck een bredere basis te bieden voor 'kritiek, ethische reflectie, historische relativering en inzicht in de cultuur – inzicht in het huis dat we bewonen'. Haar doel is ons met andere ogen naar de medische verbeeldingen van het lichaam te laten kijken, en naar de cultuur, het huis waarin we wonen. De keuze om daarin geen normatieve standpunten in te nemen – een exercitie waar Van Dijck niet altijd in slaagt; ze maakt expliciet bezwaar tegen de manier waarop Von Hagens de geplastineerde lichamen uitbuit voor commerciële doeleinden – verhoudt zich moeizaam tot de roep om ethische reflectie. Van Dijck plaatst als het ware een nieuwe visualisering, een andere blik, voor de bestaande verbeeldingen. Ze geeft ons een cultuurwetenschappelijke bril of beeldscherm waarmee we de idealen, normen en waarden in die andere verbeeldingen kunnen relativiseren. We leren zien dat je met vele ogen naar het lichaam kunt kijken. Maar welke ogen moet de lezer geloven? Zijn er redenen te geven waarom de ene visualisering meer klopt, meer waar of beter is dan de andere? Van Dijck ontwijkt het antwoord op deze vraag. Een cultuurwetenschapper mag geen vingertje opsteken naar makers of gebruikers. De verantwoordelijkheid voor verbeeldingen ligt gezamenlijk bij

medici, media en gebruikers, meent ze. Het schetst een dilemma waar menig cultuurwetenschapper mee worstelt: het blootleggen van normativiteit in technologieën vergt een zekere objectiviteit die zich moeizaam verhoudt tot de subjectieve beoordeling van deze normativiteit. De 'objectieve' vaststelling dat vrouwelijke kadavers binnen de anatomie vooral dienen voor de bestudering van de cyclus van reproductie, is tegelijkertijd een subjectief gekleurde observatie die – inderdaad – aanleiding geeft tot ethische reflectie. Dit dilemma creëert een Droste-effect waarin geen enkele laag van visualisering – en dus ook die van Van Dijck niet – onschuldig is. U bent gewaarschuwd.

Marli Huijer